ڕەهەندی دەروونی لە دوو دەقی (گۆران)دا: (جوانی بێ ناو) و (هەوری پاییز)

د.عەباس سالح عەبدوڵلا
(زانکۆی سلێمانی - سکولی زمان/ بەشی کوردی)

پێشەکی

لەم لێکۆڵینەوەیەدا لە ڕوانگەی مـیـتـودی دەروونناسییەوە ویستوومانە بچینە ناو دنیای دوو دەقی (گۆران)ی شاعیر، دەقی (جوانی بێ ناو) و (هەوری پاییز)، چونکە ئەم دوو دەقە بە ئاشکرا کاریگەری دەروونییان پێوە دیارە لە ڕووی ئەو کاتانەی شاعیر تێیاندا ژیاوە، دوو کاتی جیاوازن کە بریتییە لە کاتە ئارام و لەسەرخۆکان و کاتە ئاڵۆزەکان، ئەم جیاوازییەش بووە بەهۆی بەرهەمهێنانی دوو دەقی جیاواز لە ڕووی دەروونییەوە، دیارە کاریگەری دەروونیش بەپێی میتودی دەروونناسی دەبێتە هۆی بنیادنانی دەقی جیاواز و جۆراو جۆر، ئێمەش لەم ڕوانگەیەوە بایەخمان بەم دەقانەی شاعیر داوە کە هەریەکەیان خاوەنی کۆمەڵێ خەسڵەتی بینراو و هەست پێکراون.

لێکۆڵینەوەکە لەسەرەتایەک و دوو بەش پێکهاتووە، سەرەتا ئاماژەمان بە هەندێ ڕا و بۆچوونی دەروونی داوە لەسەر بنیادنانی دەقی شیعری و لەبەشی یەکەمدا بایەخمان بە دۆخی گەشبینی و ڕەشبینی داوە و لەبەشی دووەمیشدا بایەخمان بە ڕۆڵی ڕەنگ داوە لەبنیادنانی دەقدا کە چۆن ڕەنگ دەبێتە هێمایەک بۆ ناسینەوەی دەقەکان و لێ تێگەیشتنیان، لەئەنجامیشدا دەرمان خستووە کە کاریگەری دەروونی چ ڕۆڵێکی لە بەرهەمی شاعیردا هەیە.

سەرەتا

میتودی دەروونی یەکێکە لەو میتودە گرنگانەی کە دەتوانێت لە قووڵایی خودێکی داهێنەردا کار بکات و ئەو شتانە کەشف بکات کە دەقەکە لە ڕووکاردا ئاشکرایان ناکات، ڕاڤەکردن بە پێی میتودی دەروونی، چەندان دەرگا دەخاتە سەر پشت بۆ یەکلاکردنەوەی دەق و بینینی لایەنە شاراوەکان، لەکاتێکدا دەق ڕێگایەک بێت بۆ دەربڕین، ئەوە دۆخی دەروونی تێیدا ڕۆڵێکی گرنگ لە نزیککردنەوەی پێوەندی نێوان دەق و خوێنەر دەبینێ.

میتودی دەروونی لەسەرەتای سەدەی بیستەم سەری هەڵداوە، بەتایبەتی لەسەر دەستی زانای دەروونناسی سیگمۆند فرۆید (١٨٥٦-١٩٣٦)، کە چەندان توێژینەوەی گرنگی بڵاوکردەوە، بەتایبەتی لە دوای چاپکردنی کتێبە بەناوبانگەکەی بەناوی (ڕاڤەی خەونەکان) لە ساڵی ١٩٠٠ز، بەو شێوەیە یەکەم کەس بوو لەبارەی بیرۆکەی ململانێی دەروونی دواوە و بە ئەندازەیەکی گەورە پەنای بۆ ئەدەب و تێکستە ئەدەبییەکان بردووە و ئەوەی ئاشکرا کرد کە سەرچاوە ئەدەبییەکان بابەتی گرنگ بوون بۆ توێژینەوەکانی، فرۆید دەڵێ: (ئەدیبان لە سایکۆلۆژیادا مامۆستای ئێمەن،

گۆران

چونکە لە سەرچاوەیەکی گرنگی مرۆڤەوە بابەتەکانیان هەڵدەهێنجن)(١). لەبارەی ڕۆڵی فرۆیدەوە، نووسەر ئەکرەم قەرەداغی دەڵێت: (ڕاستەوخۆ لە بواری پزیشکییەوە چووە ناو سایکۆلۆژیەتی مرۆڤەوە و قوتابخانەی دەروونی وەک دەروازەیەکی زانستی لە سایکۆلۆژیای نوێدا لە ژێر تیشکی ئەم قوتابخانەیەدا خستە سەر پشت)(٢).

فرۆید هەوڵێکی زۆری دا بۆ ڕوونکردنەوەی ژیانی نووسەران و گەڕان بەدوای نهێنییەکانی ژیانیان و شیکردنەوەی ئەو هێمایانەی لە بەرهەمەکانیاندا ڕەنگی دابووەوە، بەتایبەتی داڤنشی و شکسپیر و دەستۆیڤسکی.

ڕاستییەکەی فرۆید لە پاش خوێندنەوە بەردەوامەکانی بۆ ئەدەب، میتودی سایکۆلۆژیی لە ڕەخنەی ئەدەبیدا گەلاڵە کرد و برەوی پێ دا، (بۆچوونەکانی فرۆید کاریگەرییەکی گەورەیان لەسەر ئەدەبی هاوچەرخ بەگشتی و سەرانسەر ئەدەبی ئەورووپی جێ هێشت، لەدواییدا ژمارەیەک چەمک و زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی نوێ سەریان هەڵ دا)(٣) لەدوای فرۆیدیش کۆمەڵێ ڕەخنەگری تر سەریان هەڵ دا و گەشەیان بە ڕێبازەکەی ئەو دا و چەندان بیروڕای تریان دەربارەی سایکۆلۆژیای ئەدەب دەربڕی، لەوانە شارل مۆزۆن (١٨٩٩-١٩٦٦) کارل یۆنگ (١٨٧٥- ١٩٦١)، ئالفرید ئیدلەر (١٨٧٠- ١٩٣٠)، جاک لاکان (١٩٠١-١٩٨١).

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین لە بۆچوونەکانی نووسەران ئەوە هەڵێنجین کە دەقی ئەدەبی دەرخەری ئەو دۆخەیە کە نووسەرانی تێدا پەروەردە بوون، بەواتایەکی تر:

١- دەقی ئەدەبی ئەو پرۆسە ئەدەبییە چەپێنراوەیە کە لە ژیانی خۆیدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە.

٢- دەقی ئەدەبی بەرجەستەکردنی ئەو گرێ دەروونییەیە کە نووسەرەکەی بووە بە خولیای.

٣- دەق ئەو ڕەمزەیە کە لە ناخی نووسەردایە و خەونی پێوە دەبینێ(٤).

کەواتە هەر ساتەوەختێکی نووسین، نووسەر لە دۆخێکی سایکۆلۆجی و لە کاتی نووسیندا لەژێر کاریگەری بارێکی دەروونی نائاساییدایە و لە سایکۆلۆجیەتی نووسەردا لە دەقە بەرهەم هێنراوەکە ڕەنگ دەداتەوەو دەکرێت توخمە سەرەکییەکانی هزری نووسەر لە دەقەکەدا بدۆزینەوە و هەر لە وێشەوە لەبارە دەروونییە تایبەتەکەی بگەین و دەقە بەرهەم هاتووەکان دەبن بە بابەتگەلێک بۆ ناسینەوەی ئەو مانا و مەبەستەی لە پشتیانەوەیە، بەلای فرۆیدیشەوە (ڕاستییەکەی دەقی ئەدەبی خەون، یان فەنتازیای نووسەرەکەیەتی)(٥).

هەروەها نووسەران ڕایان وایە (ئەزموونی دەق بەپێی سایکۆلۆجی ژیانی نووسەرەکانیان لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی تر، یان لە نووسەرێکەوە بۆ نووسەرێکی تر جیاوازیان دروست کردووە)(٦).

بەپێی ئەو بۆچوونانە، شیعر کۆمەڵێ بازنەی بەدەوری خۆیدا کێشاوە کە لەگەڵ زۆربەیاندا هاوبەشە، لەوانەش دەروونناسی، ئەم هاوبەش کردنەش لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر جیاوازە و کات و شوێن کاریگەریان لەسەر هەستی شاعیر هەیە و هەر شاعیرەش بەپێی ئەزموون و ژیانی خۆی دەقەکان بەرهەم دەهێنێ و حاڵەتە دەروونییەکان لەدایکبووی ئەوکاتەن کە بەرهەمە ئەدەبییەکەی تێدا دەخوڵقێ (چونکە ئەدەب و دەروونناسی یەک ڕێڕەویان هەیە، یان بڵێین هاوگەشتن لە باسکردنی هەر بنەمایەک لە بنەماکانی ئەدەب)(٧)، نووسەرانیش وایان باس کردووە کە (خودی ڕەخنەی دەروونی، خودێکی کاریگەرە لەنێوان هەردوو جەمسەری

دەق وەک پەیامنێر و پەیاموەرگری بابەتی شەفرە(کۆد)ی دەق، بەلای ڕەخنەی دەروونییەوە هەموو دەقێکی ئەدەبی جـۆرە ڕەنگدانەوەیەکی باری دەروونی نووسـەری دەقی پێـوە دیارە)(٨)، بەگـشـتی دەتوانین بڵـێین بەشی هەرە زۆری ئەو کـارکـردە سایکۆلۆجیـانەی وا لە هونەرمـەند و ئەدیب دەکەن کاری داهێنەرانە بەرهەم بهێنن، دەگەڕێتەوە بۆ مەیلە ناوەکییە چەپێنراوەکان و بۆ ئەو ئارەزووانەی لە نائاگاییدا حەشار دراون.

بەشی یەکەم: ڕەهەندی دەروونی لە هەردوو دەقی (جوانی بێ ناو و هەوری پاییز) دا

(گـۆران)ی شاعـیریش وەک هەر مـرۆڤـێکی ئاسـایی، لـێـکـدانـەوەی بـۆ ژیـان هـەبـووە، بـەڵام ئـەم لـە دیـدی شاعیرانەی خۆیەوە دەڕوانێتە شتەکانی دەوربەری، دەشێ هەر شـتـێکی جـوان دڵـخـۆشی بکات و هەر شـتـێکی دژواریش دڵتەنگی بکات.

دیارە ئەو ڕووداوانەش کـە لە ژیانیـدا ڕوویان داوە، کاریگەرییان لەسەر دروست کردووە، بەتایبەتی (مردنی باوکی و کوژرانی براگەورەکەی و ئامادەنەبوونی کەسێک تا ئەو بۆشاییە ڕوحی و خـۆشەویستی و سـۆزداریـیەی لاوێتی بۆ پڕ بکاتەوە)(٩)، لەگـەڵ ئەوەشـدا هەندێ چرکەساتی ژیانی گـۆران ئەگەر کەمـیش بووبن، جـۆرە ئارامییەکیان بەشاعیر داوەوە جوانی شۆخێک زۆر جار بووەتە ئیلهامبەخشی دەقی شاکار و ناوازە (ئافرەت لە ڕوانگەی گـۆرانەوە وەک ئافـەریدەبوویەکی جـوان و ناسک، هەڵگری هەمـوو مـاناکـانی جـوانی و چێـژی ئیستێتیکییە)(١٠).

لەڕوانگەی ئەو بۆچوونانەی سەرەوە لە دەقی (جوانی بێ ناو، هەوری پاییز) دەدوێین کە هەریەکەیان لە ڕووی دەروونییەوە لە دوو دۆخی جیاوازدا بەرهەم هاتوون، بەو پێـیـەی کـە کـاریگەری دەروونی ڕۆڵـێکی گـرنگی لە بنیـادنانی هەردوو دەقەکەدا هەیە، دەبێتە سەرهەڵدانی دەقی جـیـاواز، چونکە هەمـیـشـە شـاعـیـر لە دۆخـێکی جـێگـیـردا نـیـیـە و کـاریگەری دەرەکی هۆکـارێکە لەو هۆکـارانەی ڕەنگدانەوەی لە بەرهەمی شـاعـیـر دا هەیە، فرۆیدیش لەو بارەیەوە دەڵێت: (کاتێ هەست بەنەخۆشی و ناخۆشی دەکرێت، پرۆسەی داهێنان بەئەنجام دەگات، هەر ئەو هۆیەشـە کـە هونەرمـەند بۆ پێکەوە لکاندنی بیروڕاکانی بەکاری دەهێنێ)(١١).

(گـۆران)ی شـاعـیـر خـۆیشی دەڵێت: (هەندێ جـار لە قـووڵایی دڵـمـدا هەسـتی پەسـتـیـیـەک دەکـەم لە چەشنی مەستییەک دەچێ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەند بیر و خەیاڵ و لێکدانەوەم لێ دەوروژێنێ شەکەتم دەکات، کەچی ئەگەر سەردەمێکی درێژ خۆیم لێ بشارێتەوە، گیانم وەک منداڵ دەکەوێتە بەر بارێکی بەکوڵ بۆی)(١٢).

(کاکەی فەلاح) لەبارەی شیعری (گۆران)ـەوە دەڵێت: (باری دەروونی لە شیعری گۆران دا ڕەگ و ڕیشەی قووڵ و لق و پەلی بەرزی هەیە، لەپاڵ گیانە ئاواز بەخشەکە و چنینە ورد و درشتەکە، تیشکی بیر و هەست و ئەندێشە و هەمـوو لایەنە هونەرییـەکـان، ڕەسـەنی و زمـانە شیعرییەکە لەناخە دەروونیەکی پڕ کەفوکوڵی شاعیرەوە هەڵدەقوڵێ)(١٣).

لە دەقی (جـوانی بێ ناو)دا، دۆخـە دەروونیـیـەکـەی گۆران دۆخێکی جێگیرە، بابەت جوانی ئافرەتە، دۆخێکی ئاڵۆز دەوری شـاعـیـری نەداوە، کـاتێکی ئاسایی ژیانە، هیچ گـەرد و تۆزێک نەنیـشـتـۆتە سـەر حـاڵەتە دەروونییەکەی، نووسەر کەمال میراودەلی دەڵێت: (دەبێ ئەوەش بسـەلمێنین کـە مـەسـەلەی جـوانی لای گـۆران، هاوکـێـشـەیەکی مـەسـەلەی ژیانە بە هەمـوو قـووڵی و بەربڵاوییەکەوە، گەڕان بەدوای جوانیدا گەڕانە بەدوای دۆزینەوەی مـانایەکی باشـتـر و شـێـوەیەکی باشـتـر و جوانتری ژیان)(١٤). گۆران دەڵێ:

قژکاڵی، لێو ئاڵی، پرشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ
ئەی کچە شەنگەکەی بەدەنگی چپە دوو
گەندەمووی دەموچاو مەچەک هەڵنەگرتوو
ئەی ئەندام وردیلەی نەرمۆڵەی ئێسک سووک
ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هی بووک.(١٥)

د.فـازیل مـەجـیـد لەم دەقـەی گـۆران دەدوێت و دەڵێ: (زەوق و تەسـەلی چاوی "گـۆران" بە جـۆرێک جـیـا لە خـەڵکی پڕ دەبێـتـەوە و تێـر دەبێ، بەرگی سـاکـاری پێ جـوانـتـرە لە بەرگی بووکی ڕازێنراوە، هەروەها دەنگی هێـمن و کپ و چپـەی بەلاوە خـۆشـتـرە لە دەنگی بەرز، گـەندەمـووی دەمـوچاو، مـەچەکی هەڵنەگـرتووی زۆر لا جـوانـتـرە لەدەم و چاوی ئارایشت کـراو)(١٦). هەر لەبارەی چەند وێنەیەکی تری ئەم دەقـەوە دەڵێت: (لە دووتۆی ئەم وێنە شیـعـرییـانەوە هێـمنی و لەسـەرخـۆیی، هەست ناسکی و زەوقی بەرز و جـوان کـە سـروشـتـی

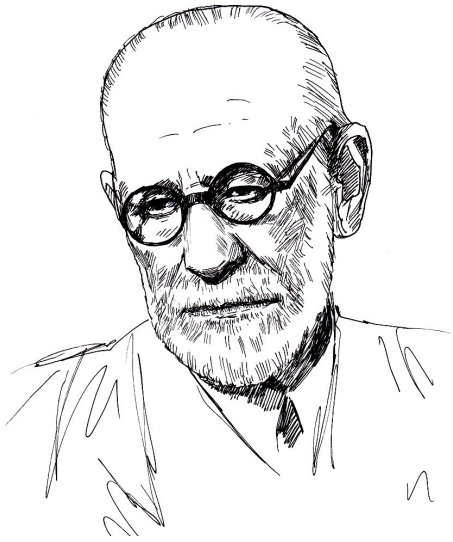

فرۆید

تایبەتی "گۆران" ن ڕەنگ دەداتەوە)(١٧).

گۆران لەم دەقەدا ڕابوردوو فەرامۆش دەکا و خەم و ئازارەکانی بیر دەچێتەوە، ساتەوەختی ئەم دەقە ئێستایە، هەموو جوانییەکان لەم ساتەدا کۆبوونەتەوە و کاریان لە ناخی شاعیر کردووە و ڕابوردوو بوونی نەماوە، چونکە ئەوانەی لەوەوبەر هیچیان تەسەلای شاعیریان نەشکاندووە:

ئەی کچە کاڵەکە جوانی تر بازۆر بن
لەباخچەی بەهاردا گوڵباخی بەرخۆربن
با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ
بەواتەی خەڵکی تر باناویان شاگوڵ بێ
گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە
کەلە ژێر سێبەری توترکا خامۆشە(١٨).

ئەو شۆخەی کە ئێستا لەبەر دیدی گۆران دا بوونی هەیە، هەموو جوانییەکەی پێ بەخشیوە، ئەو چی لە دەریای بێ سنوور و شەپۆلەکانی بکات! ئەو شەیدای جوانییەکە کە ئێستا بوونی هەیە، بەو جوانییە زام و ناخۆشییەکانی ژیانی بیرچووەتەوەو ئەو جوانییە هەموو ئارامی و ئاسوودەییەکی پێ بەخشیوە.

ئەڵێی نەک هەر ئێستا عومرێکی درێژە
بەو دەست و پەنجانەت برینم سارێژە.(١٩)

بە تێڕوانین لە سەرجەمی دەقەکە، شاعیر لە دۆخێکی دەروونی لەباردایە، ئەوپەڕی دڵنیایی بە ژیان هەیە، دیارە ئەگەر لەبارێکی ئاڵۆزدا بووایە، نەیدەتوانی بەو شێوەیە ئەو دەقە بەرهەم بهێنێ، (کەواتە پێوەندی نێوان ئەدەب و دەروونناسی، شتێکی ئاشکراو بەڵگەنەویستە و زانستی دەروونی بەدوای ئەوەدا وێڵە، ئایا دەروون کاریگەری لەسەر ئەدەب هەیە، یان بەپێچەوانەوە، یان کاریگەرییەکە دوولایەنەیە، دیارە دەروون ئەدەب دروست دەکات، ئەدەبیش دەروون دروست دەکات)(٢٠).

لە دەقی (هەوری پاییز)دا گۆران پێچەوانەی دەقی پێشوو لە دۆخێکی دەروونی خراپدایە، دۆخە دەروونییەکە ڕەوشێکی ڕەشبینی بە شاعیر داوە کە دنیای لێ بووە بە فرمێسک و گریان و وشە و وێنەی هونەری مات و خەماوی بەکارهێناوە، گۆران دەیتوانی داوا لە سروشت بکات بەسەر دەرودەشتدا بباری و ژیان نوێ بکاتەوە، بەشێوازێک ڕەشبینی تێدا نەبووایە، بەڵام لەبەر ئەوەی دۆخێکی نائارام و ناجێگیری هەبووە، بۆیە بەو شێوەیە مامەڵەی کردووە، لەو بارەیەوە د.ئیبراهیم فەیزوڵڵا دەڵێ: (دەقی ئەدەبی، نوێنەری ناوەوەی نووسەرەکەیەتی دەربارەی ژیان و ئەو شێوەیەی کە تێیدا دەژی)(٢١)، هەروەها دەڵێت: (دەقی ئەدەبی بەرهەمی نەستی نووسەرەکەیەتی)(٢٢)، واتە کارە ئەدەبییەکان لە جەوهەرەوە وێنەیەکی ئەو پاڵنەرە خەفەکراوانەن کە لە بێ ئاگاییەوە هەڵگیراون و هەمیشەش کارە ئەدەبییەکان دەربڕی ئەو دۆخە بوون کە نووسەر تێیاندا ژیاوە.

لەبارەی دەقی (هەوری پاییز) د. فازیل مەجید دەڵێ: (گۆران لە هەوری پاییزدا دێری شیعری پڕ دەبێت بە ئائومێدی و ماتەمی و فرمێسک ڕژان بەسەر تەرمی دار و درەختەکانی سروشتدا، چونکە لەم وەرزەدا سروشت جوانییەکەی لە کیس داوە، ئاڵتوونی دارەکان دەڕژێن و دار و دەوەن زەرد و ژاکاو و سیس بوون)(٢٣)، هەروەها دەڵێ: (گەلێ جار باری دەروونی "گۆران" ی خستۆتە گۆم و گێژاوی بیرکردنەوەو تێڕامان لە سروشت و گەردوون و دەوربەر و لەگەڵ خودی خۆیدا کەوتۆتە زۆرانبازی)(٢٤). هەر بۆ نموونە گۆران دەڵێت:

لە دەریاوە قەتارەی هەوری بارشت کەوتە دووی پێشەنگ
بەسەر سنگی چیادا چۆکی داداوە، کش و بێدەنگ
بەسەر پاییزی زەردا با بەخوڕ بگری بە کوڵ بگری
لەسەر ئاخر گەڵا، ئاخر چڵی تەنیایی گوڵ بگرێ.(٢٥)

ئەگەر بەگشتی سەرنج لە هەندێ وشە و دەستەواژەی

ناو ئەم دەقە بدەین، واتاکانیان دەربڕی دۆخێکی ناخۆش و هەڵچووی دەروونێکی ئاڵۆزن (هەوری بارِشت، سنگی چیا، کش و بێ دەنگ، پاییزی زەرد، بەخوڕ بگری، بەکوڵ بگری، دەشتودەری وشک، بەسەرپوشا، بەسەر دڕکا، سەرچاوەی کزر، زیخی چەمی دێم، هاوینی گەرم، ئاوی خوێنین، گوڵی وا سیس، ئاخر چڵی عومر، قوڵپی گریان، زەرد و ژاکاو، گیان کەنشت، ماتەمی پاییز، فرمێسکی درشت... تاد).

هەریەکێ لەم وشە و دەستەواژانە، هەڵچووی ناو دڵێکی پەنگخواردووە کە مرۆڤ لە دۆخێکی ئاسایی و ئارامی ژیاندا بەم شێوەیە مامەڵە ناکات، هەریەکە لە دەربڕینەکان ئەوە دەردەخەن کە ناخی شاعیر پڕە لە ئاڵۆزی و خەم و ژان، بۆیە دەروونی خۆی بەو شێوەیە خاڵی دەکاتەوە.

بەم شێوەیە گۆران لە دنیا فراوانەکەی شیعری خۆیدا لەگەڵ ڕەوتی ژیاندا لایەنی گەشبینی و ڕەشبینی لە زۆربەی دەقەکانیدا ڕەنگیان داوەتەوە و هەتا کۆتایی ژیانیشی ئەو دۆخە دەروونییانە بەسەریدا زاڵ بوون، هەر لەم بارەیەوە توێژەر سامان عیزەددین دەڵێ: (هەرکاتێ شاعیر دڵخۆش بێ، ڕوو لەو دەنگ و دیاردانە دەکات کە مایەی خۆشی و کامەرانی و شادی بێ، هەرکاتێکیش نیگەران بوو، ڕوو لەو لایەنانەی سروشت دەکات کە ئاماژەن بۆ دڵتەنگی و پەستی و بێزاری و غەمباری)(٢٦).

بەشی دووەم: بەکارهێنانی ڕەنگ لە هەردوو دەقی ((جوانی بێ ناو- هەوری پاییز)) دا:

سەرەتایەک بۆ ڕەنگ:

ڕەنگ زمانی هەمیشەیی سروشت و مرۆڤە، هەر لە سەرەتا و سەردەمە کۆنەکانەوە، ڕەنگەکان سەرنجی مرۆڤیان ڕاکێشاوە، بۆیە مرۆڤ بۆ دۆزینەوە و ئاشکراکردنی ماناو هێمای ڕەنگەکان کۆششی کردووە، ئەو مانا و هێمایانەی لە خۆیان گرتووە، واتە هەر لە سەرەتای پەیدابوونی ژیانەوە لەسەر زەوی مرۆڤی کۆن هەوڵی داوە سروشت و تایبەتمەندی ڕەنگەکان بزانێت و بیانناسێت و خۆی پێوە خەریک کردووە، بڕوای وابووە هەریەک لەو ڕەنگانە نهێنییەکیان تێدایە و مانایەک دەبەخشن، ڕەنگەکان لای هەندێک لە گەل و میللەتانی دنیا یەکێکە لەو ئامراز و هێمایانەی کە بەهۆیەوە هەست و سۆزەکانی خۆیان پیشان داوە و دەربڕیوە تاوای لێ هاتووە ڕەنگ بووەتە نامەیەکی مانادار بۆ کەسێک، یان گەلێک ڕەوانەکراوە(٢٧).

بەکارهێنانی ڕەنگ لە ئەدەبدا و بەتایبەتی لە شیعر دا ڕەنگی داوەتەوە، هەر لە کۆنیشەوە شاعیرانی کورد بایەخیان بەبەکارهێنانی ڕەنگ داوە، (گۆران)یش وەک شاعیرێکی هاوچەرخ زیاتر بایەخی بەڕەنگ داوە و بەهۆی ڕەنگەوە دەتوانرێ حاڵەتە دەروونییەکەی دیاری بکرێت، چونکە: (ڕەنگ هۆکارێکە بۆ دەرخستنی مەبەستەکانی شاعیر، ڕەنگ لە شیعردا هێمای جوانییە و ڕەگەزێکی گرنگە لە ڕەگەزەکانی بنیادنانی هونەری و هەڵگری ئەو مەبەستانەیە کە پەیوەستن بە هەستی بینینەوە، ڕەنگ لە هەموو دۆخەکاندا دەرخەری هەستی شاعیرە و سەرچاوەیە بۆ جووڵە و خۆشی و دڵنیایی، ڕەنگ گرنگترین دیاردەی سروشت و جوانییەکەیەتی و لە گرنگترین ڕەگەزەکانە کە وێنەی هونەری پێکهێنێ، نووسەران ڕەنگ بەرهەم دەهێنن بۆ دروستکردنی هاوسەنگی و گونجان کە بنچینەی زانستی جوانییە) (٢٨)، هەروەها دەربارەی ڕەنگ وتراوە: (ڕەنگ لەو شتە جوانە هەست بزوێنانەیە کە خاوەنی کۆمەڵە خاسیەتێکە، هەر خاسیەتەی چەندان لایەنی پڕ بە پڕی ژیان و جیهانی هەیە، ڕەنگ زمانە و زمانێکی جوان دەربڕە و باش بەرجەستەکەرە و ڕاستەوخۆ لە تەک هەستەکان و ناخدا دەدوێ و بە کەمترین ماوە کار دەداتەوە و کارلێکردن دروست دەکات، ئەمەش ڕێژەییە و بەپێی کات و شوێن و بار و حاڵەت دەگۆڕێ، ڕەنگ خاوەنی چەندان لایەنە، بۆیە هەمەجۆر لێکدانەوەی هەیە و دەتوانرێ هۆکارەکانیشی بزانرێ) (٢٩)، یان دەوترێت: (هەر ڕەنگە دەلالەتی تایبەتی خۆی هەیە لە شیعر دا بەهۆی ڕەنگەوە دەتوانرێ زەوق و سروشتی تایبەتی باری دەروونی و ئاوات و هیوای شاعیر بزانرێت) (٣٠). هەر لەڕووی کاریگەری ((ڕەنگ))ـەوە و دەوری لە نەخشاندنی نەرێتی ئیستێتیکی لە تێکستی شیعردا، شانۆکار ئەحمەد سالار دەڵێت: (ڕەنگ هۆیەکی هەرە بەهێز و بە توانا و دەستباڵا و هەرە زیندووە بە هەموو توانایەکی زیندوێتی، بۆیە ڕەوانترین و کاریگەرترین زمانە، ڕەنگ مۆسیقایە، مرۆڤە، خودی شاعیرە، کەرەستەیەکی بەهاداری دەستی شاعیرە لە ڕووی داهێنان و ئیستێتیکاوە) (٣١)،

کەواتە شاراوە نییە ئەو ڕۆڵە گرنگەی کە ڕەنگ لە ژیانی مرۆڤدا دەیبینێ، چونکە گرنگترین دیاردەی سروشتە کە سەرنجی مرۆڤی ڕاکێشابێت و لەئەنجامی ئەوەدا خۆی لەگەڵ گونجاندووە، لێرەدا بەبۆچوونی نووسەرێک ئەم پەرەگرافە کلۆم دەکەین کە دەڵێت: (لە شارستانیەتە جۆراوجۆرەکاندا دەلالەتی ڕۆشنبیری و هونەری و ئایینی و دەروونی و کۆمەڵایەتی و هێمایی و ئەفسانەیی دەگەیەنێ، لە توێژینەوە نوێیەکاندا دەرکەوتووە کە ڕەنگەکان کاریگەریان لەسەر خانەکانی لەشی مرۆڤ هەیە و هەر ڕەنگێ گوژمەیە کاریگەری خۆی هەیە کە کار لە خانەی مێشکی مرۆڤ دەکات و کاریگەری دەروونی جێ دەهێڵێ) (٣٢).

چەمکی ڕەنگ لە هەردوو دەقی ((جوانی بێ ناو و هەوری پاییز)) دا

- لە دەقی (جوانی بێ ناو)دا:

لەم دەقەدا گۆران بەشێوەیەکی گشتی ڕەنگی سادەو کاڵی بەکارهێناوە کە هێمای سادەیی ژیان و گوزارشتکردنە لە دۆخێکی دەروونی ئارام و لەسەرخۆ کە دوورە لە هەموو ئاڵۆزییەک و شاعیر زیاتر ڕەنگی سپی بەکارهێناوە(ڕەنگی سپی هێمای پاکی و خۆشی و سەرکەوتن و ئاشتی و بێ دەنگییە، هەرچەندە ڕەنگی سپی هەندێ جار لە سیفاتەکەی خۆی دوورکەوتۆتەوە، بۆ نموونە لای گەلی چین هێمای خەم و خەفەتە، بەڵام لای خاوەندی ڕۆمانییەکان ڕەنگێکی پیرۆز بووەو قوربانییان پێشکەش کردووە، لای ئایینی مەسیحیش ئەو کراسە بووە کە مەسیح لەبەری دابووە، لای فیرعەونییەکانیش ڕەنگی تاجەکانیان سپی بووە، بەواتای ئاشتی و دڵنیایی)(٣٣)، هەروەها (ڕەنگی سپی وەک بێ لایەن ناوزەد دەکەین، ئەمە جگە لەوەی هێمای پاکی و بەرائەت و ڕاستی و ڕۆشنایی و کەماڵ و ئاشتییە؛ڕەنگی بەرگی بووک و بەیداخی خۆبەدەستەوەدانە) (٣٤). هەر ئەحمەد سالار لەم بارەیەوە دەڵێت: (ڕەنگی سپی: فریشتەیی، ساکاری، پاگژی، بڕواداری، دڵنیایی، پوختەیی، خێرخوازی دەگەیەنێ... لەلای گەلانی وڵاتە سارد و سەهۆڵبەندەکان، هێمای بەفر و سەرما و بەستەڵەکە) (٣٥).

ئەگەر لە چەند دێڕێکی ناو دەقەکە وردبینەوە، ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ کە گۆران چەند بایەخی بە ڕەنگی سپی و کاڵ داوە کە خۆی لە خۆیدا هێمایە بۆ دۆخێکی دەروونی و ئارام و لەسەرخۆ و دوور لە ئاڵۆزی: دەڵێت:

قژ کاڵی لێو ئاڵی پرشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ
ئەی ئەندام وردیلەی نەرمۆڵەی ئێسک سووک
ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هی بووک(٣٦).

یان دەڵێ:

لە هەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان (٣٧)

(گۆران وەک زۆربەی شاعیرەکان ڕەنگی بەکار نەهێناوە کە دەلالەتی گشتیان هەبێت، بەڵکو لە ڕووی سروشتی تایبەتی خۆیەوە لە دەروونی خۆیەوە سەیری ڕەنگەکانی کردووە) (٣٨).

بەو جۆرە ڕەنگ جگە لە واتا سادەکەی خۆی، واتای تریشی هەیە، ئەو واتایەش شێوەی بەکارهێنانیان لای شاعیرەکانەوە گۆڕانیان بەسەردا دێت، (گۆران)یش لەم دەقەدا ڕەنگی بەشێوەیەک وێناکردووە کە لەگەڵ دۆخە دەروونییەکەی خۆیدا بگونجێ کە دۆخی ئارامی و ئاسوودەیی ژیانە.

- چەمکی ڕەنگ لە دەقی (هەوری پاییز)دا:

شاعیر لەم دەقەدا چەند ڕەنگێکی لە ڕەنگە تۆخەکان بەکارهێناوە کە پێیان دەوترێ ڕەنگە گەرمەکان (ڕەنگە گەرمەکان جووڵێنەر و ورووژێنەرن، بە پێچەوانەی ڕەنگە فێنکەکان کە هێمنکەرەوە و دامرکێنەرن) (٣٩). هەریەکێ لەو ڕەنگانە کاریگەری خۆی لەسەر دەروونی شاعیر هەیە، چونکە سەرەتا بە هەور دەست پێ دەکات کە ئەویش ڕەنگی ڕەشی بەسەردا زاڵە، لە کولتووری زۆربەی گەلانی جیهاندا، ڕەنگی ڕەش هێمایە بۆ مەرگ و ماتەمینی و خەم و ناخۆشی، بەشێوەیەکی گشتی ئەم ڕەنگە بەشەڕخوازی و کارەساتەوە پەیوەست بووە. (ڕەنگی ڕەش ئەو ڕەنگەیە کە بەسەر ژیانی مرۆڤدا زاڵە و زیاتر چۆتە ناو چارەنووسیانەوە، ڕەنگی ڕەش بریتییە لە ترساندن لە شتی نادیار و زیاتر بۆ ون بوون و نەمان بەکاردەهێنرێ. مانای دژی جوانی دەدات دەلالەتە لە خەفەت و ڕەشبینی) (٤٠)، هەروەها دەبارەی ئەم ڕەنگە وتراوە: (ڕەنگی ڕەش هەروەک ڕەنگی سپی ڕەنگێکی

بێ لایەنە و دڵتەنگ و خەمۆکی و خۆخواردنەوە و قووڵ و ترسناکە، هێمای داخ و تاریکی و مردن و نهێنێ و ترس و تیرۆریست و شەڕە، ڕۆژە ناخۆشەکان بەو ڕەنگە ناوزەدکراون، وەک ڕۆژی ڕەشی شەشی ئەیلوول) (٤١).

لێکۆڵەر پەخشان عەلی ئەحمەدیش دەڵێ: (ڕەنگی ڕەش بەواتای ناخۆشی، دڵتەنگی، ماتەمی، زوڵم و زۆر، داپلۆسین، ئابلۆقەدان، مەینەتی، خەم و خەفەت، غەدرلێکراو، شەو، تاریکی، مەرگ) (٤٢).

ڕەنگی ڕەش، لەم دەقەی گۆراندا پێوەندی بە ژیانی شاعیر و دۆخە دەروونییەکەیەوە هەیە، چونکە شاعیر لە سەرەتای ژیانیدا چەندان دەردەسەری و ناخۆشی و نەبوونی و ئاڵۆزی ژیانی دیوە، چەند جار وشەی هەوری بەمانای ڕەنگی ڕەش بەکارهێناوە و چەند جارێ دووبارەی کردۆتەوە کە هەمووی دەلالەتە لە دڵتەنگی و ئەو دۆخە نالەبارەی شاعیری تێدابووە کە بریتی بووە لە گرانی ژیان و ئاڵۆزییەکانی.

لە دەریاوە قەتارەی هەوری بارشت کەوتە دووی پێشەنگ
بەسەر سنگی چیا دا کۆچی داداوە کش و بێدەنگ (٤٣)

لە هەمان دەقدا ڕەنگی زەردی بەکارهێناوە، هەرچەندە ڕەنگی زەرد هێمای ڕۆژهەڵهاتن و ڕووناکییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند دەلالەتێکی تری هەیە کە پێچەوانەی ئەوانی پێشووە(ئەویش دەلالەتە لە خەم و خەفەت و تێکشکان و تەمبەڵی و مردن و لەناوچوون، هەروەها دەلالەتێکی تر دەیبەستێتەوە بە پاییز و مردنی سروشت و بیابانی وشک) (٤٤). ئەدەبناسێک دەڵێت: (ڕەنگی زەرد واتای نەخۆشی، خەم و خەفەت، پیری، بێ توانایی، سەرنەگرتنی تێکۆشان، حەسوودی، ڕق و کینە، لاوازی، بیابان، لم) (٤٥).

ئاشکرایە کە شاعیرانی کورد پاییزیان بە هێمای هەڵوەرینی ژیان و تەمەن کورتی و خەزان پیشان داوە و چەندان جار پاییزیان بە مردن و لەناچوون هێما کردووە، (گۆران)یش هەر بەو شێوەیە سەرنجی لە پاییز داوە و لە چەندان دەقی تریشیدا ئەو حاڵەتەی دووبارەکردۆتەوە، لەم دەقەشدا دنیابینی گۆران سکاڵاکردنە بۆ بووژانەوەی ژیان، چونکە ژیان لەوێدا بڕستی لێ بڕاوە، بۆیە لە ڕووی دەروونیشەوە کاریگەری دیار و ئاشکرای لە شاعیر کردووە و ئەو جۆرە دەقەی بەرهەم هێناوە کە دەڵێ:

بەسەر پاییزی زەردا با بەخوڕ بگری بە کوڵ بگری
لەسەر ئاخر گەڵا، ئاخر چڵی تەنیایی گوڵ بگری
بەخوڕ بگری بە کوڵ بگری بەسەر دەشت و دەری وشکا
بەسەرداری گەڵا زەردا بەسەر پووشا بەسەر درکا (٤٦)

گۆران لەم دەقەدا پەنای بۆ ڕەنگی سووریش بردووە، (گرنگترین سیفاتی ئەم ڕەنگە پێوەندی بە خوێنەوە هەیە، ڕەنگێکی ترسناکە، لەڕووی دەروونی و ئایینییەوە ڕەنگێکی پیرۆزە، هێمای خۆشییە، لە هەمان کاتدا هێمای خەم و خەفەتە و ڕەنگێکی ترسێنەرە) (٤٧).

توێژەرێک دەربارەی هەمان مەبەست دەڵێت: ڕەنگی سوور مانای (شۆڕش، بەرخۆدان، جووڵان، ژیانێکی تووڕە و خوێناوی، شەهیدبوون، خوێن) (٤٨) دەگەیەنێت.

بەفر ئاسۆی بڵند بگرێتە چوار چێوەی بلوورینی
لەچەم هەستێ خوڕەو هاژەی شەپۆلی ئاوی خوێنینی (٤٩)

ئاوی خوێنین بەواتای سووری ئاوی ناوچەمە بەهۆی خوڕە خوڕ و هاژەی شەپۆلەکانەوە لەپاش باران قوڕ و لیتە لەگەڵ خۆی دەهێنێت و ڕەنگی ئاوەکە سوور دەکەن، بەم شێوەیە هەریەکێ لەو ڕەنگە تۆخانەی ئامازەمان پێ داون و گۆران لە دەقی ناوبراودا بەکاری هێناون، ئامازەن بۆ حاڵەتە دەروونییەکان کە کاریگەری لەسەر ژیانی مرۆڤ دروست دەکەن،(گۆران)یش یەکێکە لەو کەسانەی کە ئەم کاریگەرییەی لەسەر هەبووە، واتە بەگشتی (هەر ڕەنگە مەبەست و واتای خۆی هەیە، کاریگەری تایبەتی هەیە و ژیان و بیرەوەرییەکانی تەمەنی پێوەیە، ڕەنگ لە وشە دەربڕترە، خێراتر و کاریگەر ترە، کاریگەری ڕەنگ ویست و نەویستنی لە شوێنێکەوە، یان لە تەمەنێکەوە و لە ڕۆژگارێکەوە، هەروەها لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دی دەگۆڕێ، واتا ڕەها نییەو ڕێژەییە) (٥٠).

ئەنجام

لەباسەکەماندا گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە:

١- باری دەروونی کاریگەری لەسەر بنیادنانی دەقی ئەدەبی هەیە.

٢- گۆران یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لەژێر باری دەروونیدا زۆربەی دەقەکانی بەرهەم هێناوە.

٣- دۆخی دەروونی کاریگەری لە دۆخی گەشبینی و ڕەشبینی گۆران دا بینیوە.

٤- ڕەنگ پێکهاتەیەکە دەقی ئەدەبی بەرهەم دەهێنێ

و سایکۆلۆژیای نووسەر لە دەقەکەدا ڕەنگ دەداتەوە.

٥- ڕەنگ دەرخەری حاڵەتە دەروونییەکانی (گۆران)ـە و لە زۆربەی دەقەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە.

پەراوێزەکان:

١) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی، بەرێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١١، ل١١٦.

٢) ئەکرەم قەرەداغی، قوتابخانەی دەروون شیکردنەوە لە ڕەخنەی ئەدەبیدا، نووسەری کورد، ژمارە(٦)، خ، دووەم، ل١٠٢.

٣) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، ل١١٧.

٤) د.ابراهیم فضل الله، علم النفس الادبي، دار الفارابي، ٢٠١٠، ص٩٥.

٥) چارلز بریسلر، و. عەبدوالخالق یەعقووبی، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، چ، دووەم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، ل١٨٢.

٦) پ.د. زاهیر لەتیف، سایکولۆجیای دەق، ئەدەب و هونەری کوردستانی نوێ، ژمارە (٥٣٨٩)، ژ:٢٠١١، ل٤.

٧) د.شكري عزيز الماضي، و. د.سەردار ئەحمەد گەردی، تیوری ئەدەب، چ١، چاپخانەی ماردین، هەولێر، ٢٠١٠، ل١٤٧.

٨) د.عادل گەرمیانی، پێوەندی ڕەخنەی دەروونی بە دەق و داهێنانی ئەدەبی، گ. ڕامان، ژ(٩٧)، ٢٠٠٥، ل٥٧.

٩) عەتا قەرەداغی، گۆران و گەڕان بەدوای یەقیندا، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل١٨.

١٠) عەتا قەرەداغی، گەڕان بەدوای ماناکانی شیعردا، چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٧٨.

١١) مەجید مەحمود، شیعر و فەلسەفە، و:فوئاد مەجید میسری، چ/دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل٦٩.

١٢) کاکەی فەلاح، کاروانی شیعری نوێی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨، ل٢٥.

١٣) سەرچاوەی پێشوو، ل٦١.

١٤) کەمال میراودەلی، ئافرەت و جوانی لە شیعری گۆران دا، نووسەری کورد، خ دووەم، ژمارە(١)، ١٩٧٩، ل٢٢.

١٥) دیوانی گۆران، پێشەکی و پەراوێز، محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٠، ل٤٦.

١٦) د.فازیل مەجید مەحموود، سروشت لە شیعری گۆران دا، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٦٦.

١٧) سەرچاوەی پێشوو، ل١٤.

١٨) دیوانی گۆران، ل٤٥.

١٩) دیوانی گۆران، ل٤٥.

٢٠) سەردار ئەحمەد گەردی، بنیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی دا(١٩٧٠- ١٩٩١)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٨٨.

٢١) د.ابراهیم فضل الله، علم النفس الادبي مع نصوص تطبيقية، دار الفارابي، لبنان، ٢٠١١.

٢٢) سەرچاوەی پێشو، ل٩٦.

٢٣) د.فازیل مەجید مەحمود، سروشت لە شیعری گۆران دا، ل٩٠.

٢٤) سەرچاوەی پێشوو، ل٩٠.

٢٥) دیوانی گۆران، ل١٦٥.

٢٦) سامان عیزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لە ڕوانگەی دەوونناسییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆ سلێمانی، ٢٠١٣، ل١٧٨.

٢٧) بڕوانە: محمد سلێمان عەباس، ڕەنگەکان لە کولتوور و باوەڕی کۆندا، گ. ڕامان، ژمارە(١٥٣)، ٢٠١٠، ل١١٠.

٢٨) بڕوانە: رسول بلاوي، دلالات، الالوان في شعر يحيى السماوي، سایتی ئەلکترونی.

٢٩) ئەحمەد سالار، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٧٤.

٣٠) د.فازیل مەجید مەحمود، سروشت لە شیعری گۆران دا، ل١٦٤.

٣١) ئەحمەد سالار، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، ل٨٣.

٣٢) بڕوانە: كلود عبيد، الالوان (دورها، تصنيفها، مصادرها، رمزيتها ولادتها)، مراجعة و تقديم. د. محمد حمود، بيروت، لبنان، ٢٠١٣، ص١٠٩.

٣٣) د. رسول بلاوي، دلالات، الالوان في شعر يحيى السماوي، سایتی ئەلیکترونی.

٣٤) فازیل کەریم و کۆمەڵێ نووسەری تر، خەیاڵ و ڕوح، چەند تێڕوانینێک بۆ شیعری کوردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٥٤.

٣٥) ئەحمەد سالار، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، ل٧١.

٣٦) دیوانی گۆران، ل١٦٥.

٣٧) دیوانی گۆارن، ل١٦٥.

٣٨) د. فازیل مەجید مەحمود، سروشت لە شیعری گۆراندا، ل١٦١.

٣٩) فازیل کەریم و کۆمەڵی نووسەر، خەیاڵ و ڕوح، ل٢٥٥.

٤٠) د.رسول بلاوي، دلالات الالوان في شعر يحيى السماوي،

سایتی ئەلکترونی.
٤١) فازیل کەریم و کۆمەڵی نووسەر، خەیاڵ و ڕوح، ل٢٥٥.
٤٢) پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٢٠٣.
٤٣) دیوانی گۆران، ل ١٦٥.
٤٤) د.رسول بلاوي، دلالات الالوان في شعر يحيى السماوي، سایتی ئەلکترونی.
٤٥) پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، ل٢٠٤.
٤٦) دیوانی گۆران، ل١٦٥.
٤٧) د.رسول بلاوي، دلالات الالوان في شعر يحيى السماوي، سایتی ئەلکترونی.
٤٨) پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، ل٢٠٤.
٤٩) دیوانی گۆران، ل١٦٥.
٥٠) ئەحمەد سالار، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، ل٢١.

سەرچاوەکان:

سەرچاوەکان بە زمانی کوردی:

* ئەحمەد سالار، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩.
* پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩.
* چارلز بریسلیر، و. عەبدوالخالق یەعقووبی، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، چ، دووەم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
* حەمە ئەمین قادر(کاکەی فەلاح)، کاروانی شیعری نوێی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، ١٩٧٨.
* سەردار ئەحمەد گەردی، بنیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی دا(١٩٧٠- ١٩٩١)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.
* د.شكري عزيز الماضي و: د.سەردار ئەحمەد گەردی، تیوری ئەدەب، چاپخانەی ماردین، هەولێر.
* عەتا قەرەداغی، گۆران و گەڕان بەدوای یەقیندا، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩.
* عەتا قەرەداغی، گەڕان بەدوای ماناکانی شیعردا، چاپ و پەخشی مەحوی، سلێمانی، ٢٠٠٦.
* فازیل کەریم و کۆمەڵی نووسەری تر، خەیاڵ و ڕوح، چەند تێڕوانینێک بۆ شیعری کوردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
* د.فازیل مەجید مەحمود، سروشت لە شیعری "گۆران"دا، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧.
* گۆران(دیوان)، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٨٠.
* مەجید مەحمود، و: فوئاد مەجید میسری، شیعر و فەلسەفە، چ دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.

گۆڤار:

* کەمال میراودەلی، ئافرەت و جوانی لە شیعر گۆارن دا، نووسەری کورد، خ دووەم، ژمارە(١) ساڵی ١٩٧٩.
* د.عادل گەرمیانی، پێوەندی ڕەخنەی دەروونی بەدەق و داهێنانی ئەدەبی، گ ڕامان، ژ(٩٧)، ٢٠٠٥.
* محمد سلێمان عەباس، ڕەنگەکان لە کولتوور و باوەڕی کۆندا، گ.رامان، ژمارە(١٥٣)، ٢٠١٠.

- ڕۆژنامە:

* پ.د.زاهیر لەتیف، سایکۆلوجیاتی دەق، ئەدەب و هونەری کوردستانی نوێ، ژمارە ٥٣٨٩، ٢٠١١/١١/٢٧.

نامەی زانکۆیی:

* سامان عیزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لە ڕوانگەی دەوونناسییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆ سلێمانی، ٢٠١٣.

*** سایتی ئەلیکترۆنی:**

* رسول بلاوی، دلالات الالوان فی شعر یحیی السماوی، مرکز النور، www.alnoov,selavtcle.11.6.2013.

سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی:

* د.ابرهيم فضل الله، علم النفس الادبي مع نصوص تطبيقية، دار الفارابي، لبنان، ٢٠١١.
* د.كامل السوافيرى، دراسات في النقد الأدبي، ط١، مكتبة الوعي العربي، ١٩٧٩.
* كلود عبيد، الالوان (دورها، تصنيفها، مصادرها، رمزيتها ولادتها) مراجعة وتقديم. د. محمد حمود، بيروت-لبنان، ٢٠١٣.